

TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUVCHILARNI KASBGA
YO'NALTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI

Qurbonov Pardarursun

Xayitov Jonibek

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Texnologik ta'lim yo'nalishi

3-kurs talabasi **Axatov Ikromxon Iskandar o'g'li**

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayonining pedagogik va psixologik asoslari, ushbu jarayonning tarkibiy qismlari, shaxsning kasbiy o'zini o'zi anglashi va o'zini o'zi rivojlantirishi masalalari tahlil qilingan. Maqolada o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbga yo'naltirish, kasbiy orientatsiyani tashkil etishning zamonaviy metodlari va texnologiyalari, shuningdek, kasbga yo'naltirish jarayonini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari ko'rib chiqilgan.

KALIT SO'ZLAR: kasbga yo'naltirish, pedagogik asoslar, psixologik asoslar, kasbiy o'zini o'zi anglash, kasbiy identifikatsiya, kasbiy tanlash, kasbiy motivatsiya, kasbiy shakllanish.

KIRISH. Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimining rivojlanishi sharoitida, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi va jamiyat hayotining barcha sohalarida innovatsion jarayonlarning jadallashuvi davrida ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy jamiyat shaxsning individual qobiliyatlarini va qiziqishlarini hisobga olgan holda, ularni mehnat bozori talablari va jamiyat ehtiyojlariga muvofiq kasbiy faoliyatga tayyorlashni talab qiladi.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish murakkab pedagogik va psixologik jarayon bo'lib, u o'quvchilarga kasb tanlashda yordam berishga, ularning kasbiy qiziqishlari va moyilliklarini aniqlashga, kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan kasbiy ahamiyatli sifatlarni shakllantirishga qaratilgan. Bu jarayonning muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning

pedagogik va psixologik asoslarini to'g'ri anglash va amaliyotga tatbiq etish bilan bog'liq.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayonining pedagogik va psixologik asoslarini tadqiq qilish, o'quvchilarning kasbiy shakllanishining qonuniyatlarini aniqlash, kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etishning samarali metodlari va texnologiyalarini ishlab chiqish dolzarb masala hisoblanadi.

ASOSIY QISM.

1. Kasbga yo'naltirishning pedagogik asoslari.

Kasbga yo'naltirish pedagogikasi o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonining qonuniyatlarini, tamoyillarini, metodlarini va shakllarini o'rganadigan pedagogikaning alohida yo'nalishi hisoblanadi. Ushbu jarayonning pedagogik asoslari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1.1. Kasbga yo'naltirishning tamoyillari. Kasbga yo'naltirish jarayonining samaradorligi bir qator tamoyillarga asoslanadi:

1. Shaxsga yo'naltirilganlik tamoyili - o'quvchilarning individual xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olish.

2. Tizimlilik va izchillik tamoyili - kasbga yo'naltirish ishlarini uzluksiz va bosqichma-bosqich amalga oshirish.

3. Integratsiya tamoyili - kasbga yo'naltirish jarayonida ta'lim muassasalari, oila, korxonalar va jamoat tashkilotlarining hamkorligini ta'minlash.

4. Amaliy yo'naltirilganlik tamoyili - o'quvchilarga turli kasblar bo'yicha amaliy tajriba orttirish imkoniyatini berish.

5. Erta diagnostika va profilaktika tamoyili - o'quvchilarning kasbiy moyilliklarini va qiziqishlarini erta aniqlash va rivojlantirish.

6. Differensial yondashuv tamoyili - o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etish.

1.2. Kasbga yo'naltirishning pedagogik metodlari va texnologiyalari. O'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayonida quyidagi pedagogik metodlar va texnologiyalar qo'llaniladi:

1. Ma'lumot berish metodlari - o'quvchilarni kasblar dunyosi, kasbiy faoliyat turlari, mehnat bozori talablari bilan tanishtirish (ma'ruzalar, suhbatlar, ekskursiyalar, kasbiy ma'lumot beruvchi o'yinlar).

2. Diagnostik metodlar - o'quvchilarning kasbiy qiziqishlari, moyilliklari, qobiliyatlari va shaxsiy xususiyatlarini aniqlash (testlar, so'rovnomalar, kuzatish, suhbat).

3. Konsultativ metodlar - o'quvchilarga kasb tanlash bo'yicha individual maslahatlar berish (individual va guruhli konsultatsiyalar).

4. Aktivlashtiruvchi metodlar - o'quvchilarning kasbiy o'zini o'zi anglashini va kasbiy tanlash jarayonidagi faolligini oshirish (kasbiy o'yinlar, treninglar, diskussiyalar, kasbiy probalar).

5. Integrativ metodlar - kasbga yo'naltirish jarayonida turli fanlarning integratsiyasini ta'minlash (fanlararo bog'lanishlar, integrativ kurslar, loyiha faoliyati).

1.3. Kasbga yo'naltirishning pedagogik sharoitlari. Kasbga yo'naltirish jarayonining samaradorligi quyidagi pedagogik sharoitlarni yaratishga bog'liq:

1. Ta'lim muassasasida kasbga yo'naltirish ishlarini tizimli va izchil tashkil etish.

2. O'quvchilarning kasbiy qiziqishlari va moyilliklarini aniqlash va rivojlantirish uchun zarur bo'lgan diagnostik vositalarni yaratish.

3. Kasbga yo'naltirish bo'yicha zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish.

4. Kasbga yo'naltirish ishlarida oila, ta'lim muassasalari, korxonalar va jamoat tashkilotlarining hamkorligini ta'minlash.

5. O'quvchilarning kasbiy shakllanishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan axborot-texnik bazani yaratish.

6. O'qituvchilarni kasbga yo'naltirish ishlarini samarali tashkil etishga tayyorlash.

2. Kasbga yo'naltirishning psixologik asoslari.

Kasbga yo'naltirishning psixologik asoslari shaxsning kasbiy shakllanishi va rivojlanishi qonuniyatlarini, kasbiy tanlashning psixologik mexanizmlarini, shaxsning kasbiy o'zini o'zi anglashi va kasbiy motivatsiyasini o'rganishga asoslanadi.

2.1. Shaxsning kasbiy shakllanishi va rivojlanishi. Shaxsning kasbiy shakllanishi murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, uning asosiy bosqichlari quyidagilar:

1. Kasbga yo'nalganlik bosqichi (maktabgacha va kichik maktab yoshi) - bu bosqichda bolalarda kasblar haqida dastlabki tasavvurlar shakllanadi, ular o'yin orqali turli kasblarni o'zlashtiradilar.

2. Kasbiy qiziqishlar bosqichi (o'rta maktab yoshi) - bu bosqichda o'quvchilarda turli faoliyat sohalariga qiziqish paydo bo'ladi, ular o'zlarining qobiliyatlari va imkoniyatlarini anglaydilar.

3. Kasbiy tanlash bosqichi (yuqori sinf o'quvchilari) - bu bosqichda o'quvchilar o'zlarining kasbiy yo'llarini aniqlashtiradilar, kasb tanlash bo'yicha qaror qabul qiladilar.

4. Kasbiy o'qitish bosqichi (kasb-hunar kollejlari, oliy ta'lim muassasalari talabalari) - bu bosqichda tanlangan kasb bo'yicha professional bilim, ko'nikma va malakalar shakllanadi.

5. Kasbiy moslashuv bosqichi (yosh mutaxassislar) - bu bosqichda shaxs kasbiy faoliyatga kirishadi, kasbiy muhitga moslashadi.

6. Kasbiy mahorat bosqichi (tajribali mutaxassislar) - bu bosqichda shaxs kasbiy mahoratga erishadi, kasbiy faoliyatda yuqori natijalarga erishadi.

2.2. Kasbiy tanlashning psixologik mexanizmlari. Kasbiy tanlash jarayonida bir qator psixologik mexanizmlar amal qiladi:

1. Kasbiy identifikatsiya - o'zini ma'lum bir kasb vakili sifatida anglash va qabul qilish.

2. Kasbiy o'zini o'zi baholash - o'z qobiliyatlari, imkoniyatlari va kasbiy ahamiyatli sifatlarini baholash.

3. Kasbiy motivatsiya - kasbiy faoliyatga intilish, kasbiy muvaffaqiyatga erishishga yo'naltirilganlik.

4. Kasbiy pozitsiya - kasb va kasbiy faoliyatga munosabat.

5. Kasbiy istiqbol - kasbiy rivojlanish istiqbollari ko'ra bilish va rejalashtirish.

2.3. Kasbiy o'zini o'zi anglash va kasbiy tanlash. Kasbiy o'zini o'zi anglash shaxsning o'zini potensial yoki real kasb egasi sifatida anglay olishi, o'zining kasbiy qiziqishlari, moyilliklari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini anglash qobiliyati hisoblanadi. Kasbiy o'zini o'zi anglash quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

1. Kognitiv komponent - o'z qobiliyatlari, kasbiy ahamiyatli sifatleri, kasbiy qiziqishlari haqidagi bilimlar.
2. Emotsional-baholovchi komponent - o'ziga, o'z kasbiy imkoniyatlariga munosabat, kasbiy o'zini o'zi baholash.
3. Xulq-atvori komponenti - kasbiy o'zini o'zi rivojlantirish va kasbiy o'zini o'zi takomillashtirish faoliyati.

Kasbiy tanlash jarayonida o'quvchilar bir qator psixologik muammolarga duch kelishlari mumkin:

1. Kasbiy o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi baholashning yetarli emasligi - o'z qobiliyatlari, qiziqishlari va imkoniyatlarini to'g'ri baholay olmaslik.
2. Kasbiy motivatsiyaning notekisligi - kasbiy tanlashning ichki (qiziqish, qobiliyat) va tashqi (prestij, daromad) motivlari o'rtasidagi ziddiyat.
3. Kasbiy qarorlarni qabul qilishda mustaqillikning yetishmasligi - ota-onalar, o'qituvchilar, tengdoshlar fikriga ortiqcha bog'lanib qolish.
4. Kasbiy tanlovda stereotiplarning ta'siri - kasblar va kasbiy faoliyat haqidagi noto'g'ri tasavvurlar ta'sirida qaror qabul qilish.
3. Kasbga yo'naltirishda o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish.

3.1. Temperament va xarakter xususiyatlarini hisobga olish. O'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayonida ularning temperament va xarakter xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Turli kasblarda turli temperament va xarakter xususiyatlari talab qilinadi:

- Sangvinik temperamentli o'quvchilar uchun muloqotga asoslangan, ko'p aloqalarni talab qiladigan, tez o'zgaruvchan kasblar mos keladi (o'qituvchi, sotuvchi, menedjer).

- Xolerik temperamentli o'quvchilar uchun faol, energiyani talab qiladigan, tashabbuskorlik va tashkilotchilik qobiliyatlarini namoyon qilish imkonini beradigan kasblar mos keladi (tadbirkor, rahbar, sportchi).

- Flegmatik temperamentli o'quvchilar uchun diqqatni, sabrni va aniqlikni talab qiladigan, bir maromda bajariladigan kasblar mos keladi (dasturchi, hisobchi, laborant).

- Melanxolik temperamentli o'quvchilar uchun ijodiy, individual ishlashni talab qiladigan, hayajonli vaziyatlar bo'lmagan kasblar mos keladi (rassom, yozuvchi, musiqachi).

3.2. Qobiliyatlar va iqtidorlarni hisobga olish. O'quvchilarning qobiliyatlari va iqtidorlarini hisobga olish kasbga yo'naltirish jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Qobiliyatlar va iqtidorlar turli kasbiy faoliyat sohalarida muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi:

- Intellektual qobiliyatlar - ilmiy faoliyat, muhandislik, tibbiyot, huquqshunoslik kabi kasblar uchun muhim.

- Ijodiy qobiliyatlar - san'at, adabiyot, dizayn, reklamaga oid kasblar uchun muhim.

- Texnik qobiliyatlar - muhandislik, texnika, mexanika bilan bog'liq kasblar uchun muhim.

- Muloqot qobiliyatlari - o'qituvchi, psixolog, sotuvchi, menedjer kabi kasblar uchun muhim.

- Tashkilotchilik qobiliyatlari - rahbar, loyiha menedjeri, tadbirkor kabi kasblar uchun muhim.

3.3. Kasbiy qiziqishlar va moyilliklarni hisobga olish. O'quvchilarning kasbiy qiziqishlari va moyilliklarini hisobga olish kasbga yo'naltirish jarayonining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Kasbiy qiziqishlar va moyilliklar shaxsning ma'lum bir faoliyat sohasiga qiziqishi va intilishi, bu sohada muvaffaqiyatga erishish istagi sifatida namoyon bo'ladi.

E.A. Klimov kasbiy faoliyatning beshta asosiy turini ajratib ko'rsatgan:

1. "Odam-odam" tipi - bu tipdagi kasblarda asosiy mehnat ob'ekti odamlar hisoblanadi (o'qituvchi, shifokor, psixolog, sotuvchi).

2. "Odam-texnika" tipi - bu tipdagi kasblarda asosiy mehnat ob'ekti texnik tizimlar, materiallar, energiya hisoblanadi (muhandis, haydovchi, mexanik).

3. "Odam-tabiat" tipi - bu tipdagi kasblarda asosiy mehnat ob'ekti tirik organizmlar, biologik jarayonlar hisoblanadi (agronom, veterinar, ekolog).

4. "Odam-belgilar tizimi" tipi - bu tipdagi kasblarda asosiy mehnat ob'ekti shartli belgilar, kodlar, formulalar hisoblanadi (dasturchi, hisobchi, tarjimon).

5. "Odam-badiiy obraz" tipi - bu tipdagi kasblarda asosiy mehnat ob'ekti badiiy obrazlar, estetik qiymatlar hisoblanadi (rassom, yozuvchi, musiqachi, dizayner).

4. Kasbga yo'naltirishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari.

4.1. Loyiha texnologiyasi. Loyiha texnologiyasi o'quvchilarning kasbiy qiziqishlari va moyilliklarini aniqlash, ularning kasbiy o'zini o'zi anglashini rivojlantirish, kasbiy tanlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun samarali vosita hisoblanadi. O'quvchilar kasbiy yo'naltirilgan loyihalarni ishlab chiqadilar va amalga oshiradilar, bu esa ularning kasbiy faoliyat tajribasini orttirish imkonini beradi.

Loyiha texnologiyasining asosiy bosqichlari:

1. Loyiha mavzusini tanlash (ma'lum bir kasb yoki kasbiy faoliyat sohasi).
2. Loyiha maqsadi va vazifalarini belgilash.
3. Loyihani amalga oshirish rejasini tuzish.
4. Zarur axborotni to'plash va tahlil qilish.
5. Loyihani amalga oshirish.
6. Loyiha natijalarini taqdimot qilish va muhokama qilish.
7. Loyiha natijalarini tahlil qilish va baholash.

4.2. Portfolio texnologiyasi. Portfolio texnologiyasi o'quvchilarning kasbiy yutuqlari, ishlari va loyihalarini yig'ish va taqdim etish imkonini beradi. Kasbiy portfolio o'quvchilarga o'zlarining kasbiy o'sishini kuzatish, kasbiy rivojlanish istiqbollari rejalashtirish imkonini beradi.

Kasbiy portfolioning tarkibiy qismlari:

1. O'quvchining kasbiy qiziqishlari va moyilliklari haqidagi ma'lumotlar.
2. O'quvchining qobiliyatlari va kasbiy ahamiyatli sifatleri haqidagi ma'lumotlar.
3. O'quvchining o'quv va ijodiy yutuqlari (diplom, sertifikat, tashakkurnoma).
4. O'quvchining amaliy ishlari va loyihalari.
5. O'quvchining kasbiy rivojlanish rejasi.

4.3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kasbga yo'naltirish jarayonida keng qo'llaniladi. Ular o'quvchilarga kasblar dunyosi haqida axborot olish, virtual kasbiy probalar o'tkazish, kasbiy faoliyatni modellashtirish imkonini beradi.

Kasbga yo'naltirishda qo'llaniladigan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari:

1. Kasbiy yo'naltirilgan veb-saytlar va portallar.
2. Kasbiy diagnostika dasturlari.
3. Kasbiy faoliyatni modellashtirish dasturlari.
4. Virtual kasbiy probalar.
5. Kasbiy maslahat beruvchi onlayn xizmatlar.

4.4. O'yin texnologiyalari. O'yin texnologiyalari o'quvchilarning kasbiy faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish, kasbiy rollarni o'zlashtirish, kasbiy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali vosita hisoblanadi.

Kasbga yo'naltirishda qo'llaniladigan o'yin texnologiyalari:

1. Kasbiy rolli o'yinlar - o'quvchilar turli kasbiy rollarni o'ynaydilar, kasbiy vaziyatlarni modellashtiradilar.
2. Kasbiy ishbilarmonlik o'yinlari - o'quvchilar kasbiy faoliyatni modellashtiruvchi murakkab o'yinlarda ishtirok etadilar.
3. Kasbiy trening va simulyatsiyalar - o'quvchilar kasbiy faoliyat ko'nikmalarini maxsus yaratilgan sharoitlarda mashq qiladilar.
4. Kasbiy kvest va kashfiyotlar - o'quvchilar kasblar dunyosini o'rganish bo'yicha qiziqarli topshiriqlarni bajaradilar.
5. Ta'lim muassasalarida kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etish.

5.1. Boshlang'ich sinflarda kasbga yo'naltirish ishlari. Boshlang'ich sinflarda kasbga yo'naltirish ishlari quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

1. O'quvchilarni kasblar dunyosi bilan tanishtirish (suhbatlar, ekskursiyalar, o'yinlar).
2. Mehnatga ijobiy munosabatni shakllantirish.
3. O'quvchilarning qobiliyatlari va qiziqishlarini aniqlash va rivojlantirish.
4. O'quvchilarning ijodiy va mehnat ko'nikmalarini shakllantirish.

5.2. O'rta sinflarda kasbga yo'naltirish ishlari. O'rta sinflarda kasbga yo'naltirish ishlari quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

1. O'quvchilarning kasbiy qiziqishlari va moyilliklarini aniqlash va rivojlantirish.
2. Turli faoliyat sohalari va ular bilan bog'liq kasblar bilan chuqurroq tanishtirish.
3. O'quvchilarning kasbiy muhim sifatlarini shakllantirish.
4. O'quvchilarning o'z qobiliyatlari va imkoniyatlarini anglashga yordam berish.

5.3. Yuqori sinflarda kasbga yo'naltirish ishlari. Yuqori sinflarda kasbga yo'naltirish ishlari quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

1. O'quvchilarning kasbiy o'zini o'zi anglashini shakllantirish.
2. O'quvchilarga kasb tanlashda yordam berish.
3. Mehnat bozori va ta'lim xizmatlari bozori haqida axborot berish.
4. O'quvchilarning kasbiy rejalarini shakllantirish va aniqlashtirish.
5. O'quvchilarga kasbiy ta'lim muassasalarini tanlashda yordam berish.

5.4. Kasbga yo'naltirish ishlarida oila, ta'lim muassasalari va jamoat tashkilotlarining hamkorligi. Kasbga yo'naltirish ishlarida oila, ta'lim muassasalari va jamoat tashkilotlarining hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu hamkorlikning asosiy yo'nalishlari:

1. Ota-onalar bilan kasbga yo'naltirish masalalari bo'yicha ma'rifiy ishlarni olib borish.
2. Ota-onalar, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida kasbiy tanlash masalalari bo'yicha hamkorlikni ta'minlash.

3. Kasbga yo'naltirish ishlarida korxonalar, tashkilotlar va jamoat birlashmalarini jalb qilish.

4. Mehnat bozori va ta'lim xizmatlari bozori haqida axborot berish tizimini yaratish.

XULOSA. Ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning pedagogik va psixologik asoslarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu jarayon murakkab va ko'p qirrali bo'lib, uning muvaffaqiyati ko'p jihatdan pedagogik va psixologik qonuniyatlarni bilish va amaliyotga tatbiq etish bilan bog'liq.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayonida ularning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, kasbga yo'naltirish ishlarini tizimli va izchil olib borish muhimdir.

Bugungi kunda jamiyat rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari, mehnat bozorining globallasuvi va kasbiy faoliyat turlarining o'zgarishi sharoitida ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayonini takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Kasbga yo'naltirish ishlarining samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo'llarni tavsiya etish mumkin:

1. Kasbga yo'naltirish ishlarini erta boshlash va uzluksiz olib borish.
2. O'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda differensial yondashuvni qo'llash.
3. Kasbga yo'naltirish va tarbiyalashda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish.
4. Kasbga yo'naltirish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish.
5. Ta'lim muassasalari, oila, korxonalar va jamoat tashkilotlarining hamkorligini ta'minlash.
6. Kasbga yo'naltirish bo'yicha pedagoglarning malakasini oshirish.
7. Kasbga yo'naltirish ishlarini ilmiy-metodik jihatdan ta'minlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullaeva Sh.A. O'quvchilarni kasbga yo'naltirishning nazariy asoslari. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2017. – 186 b.
2. Ganieva M.X. O'quvchilarni kasbga yo'naltirishning pedagogik asoslari. – Toshkent: "O'qituvchi", 2016. – 214 b.
3. Sharipov Sh.S. Kasbiy ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: "Sharq", 2017. – 356 b.
4. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – Toshkent: "Fan", 2015. – 256 b.
5. Qodirov B.R. Kasbga yo'naltirishning psixologik asoslari. – Toshkent: 2020.